

Marzena Sendyk*
Renata M. Ilnicka**

RODZINA O ZMIENIONEJ STRUKTURZE WEWNĘTRZNEJ JAKO ŹRÓDŁO WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO MŁODZIEŻY

Do wykluczenia społecznego, w którym młody człowiek nie jest w stanie realizować swoich zadań rozwojowych, może prowadzić zarówno brak dostępu do zasobów, dóbr, instytucji, ograniczenie praw społecznych, jak i deprywacja jego potrzeb psychicznych (Miłkowska 2011, s. 44). Szczegółne znaczenie ma w tym zakresie podstawowe środowisko życia, jakim jest rodzina, zwłaszcza taka, w której dochodzi do zmian w jej strukturze wewnętrznej. Współcześnie staje się ona coraz powszechniejszą formą życia rodzinnego.

Zmiana struktury to przede wszystkim brak jednego z rodziców, doprowadzający do niepełności rodziny. Wśród struktur tych możemy wyróżnić: rodzinę osieroconą z powodu śmierci jednego z małżonków, rodzinę rozbitą na skutek separacji lub rozwodu, rodzinę samotnej niezamężnej matki (niepełną biologicznie) oraz czasowo niepełną ze względu na charakter pracy jednego z rodziców, pobyt w zakładzie karnym czy długotrwały pobyt w szpitalu (Kozdrowicz 1989, s. 16). Są więc wśród nich zarówno rodziny niekompletne, które nigdy nie były pełnymi, jak i zdekompletowane, a więc takie, które uległy rozbiciu z różnych powodów – separacja, rozwód, śmierć (Szymanowska 2000, s. 58). Należy podkreślić, że rozbicie rodziny jest zawsze wydarzeniem powodującym zakłócenie w cyklu życia rodziny i naruszającym równowagę systemu rodzinnego. Konieczna staje się wówczas reorganizacja funkcjonowania grupy rodzinnej.

Charakterystyczne jest, że wśród rodzin niepełnych zdecydowanie dominują rodziny samotnych matek, co wynika z wielu czynników: urodzenia pozamałżeńskie, częstsze powierzenie przez sądy w sytuacji rozwodu matce prawa do opieki nad dziećmi, częstsze decyzje ojców niż matek o wyjeździe do pracy poza granice kraju, a także nadumieralność młodych mężczyzn.

***Marzena Sendyk** – doktor, adiunkt w Katedrze Opieki, Terapii i Profilaktyki Społecznej Uniwersytetu Zielonogórskiego.

****Renata Małgorzata Ilnicka** – doktor, adiunkt na Uczelni Zawodowej Zagłębia Miedziowego w Lubinie.

Specyficznym problemem rodzin, w których jedno z rodziców zмага się z wdowieństwem jest samotność, która wywiera duży wpływ na postawy życiowe członków rodziny i może powodować trudności wychowawcze.

Wielu negatywnych doświadczeń, mających duży ładunek emocji dostarcza dzieciom kolejny typ – rodzina rozbita. Traumatyzującym przeżyciem jest już sama sytuacja przedrozwodowa – napięcie, klimat kłótni i awantur. Rozwód jest więc jedynie prawnym usankcjonowaniem znacznie wcześniej rozpoczętego procesu rozbicia rodziny. Dzieci są zazwyczaj zaangażowane w konflikt pomiędzy rodzicami, a strach przed rozpadem rodziny może wywołać u nich zaburzenia w zachowaniu. Po rozwodzie natomiast, gdy rodzice zajęci są porządkowaniem własnych spraw, dzieci mogą czuć się odrzucone, mieć poczucie krzywdy, a nawet obwiniać się za zaistniałą sytuację. Powszechnie uważa się jednak, że atmosfera panująca w rodzinie po rozwodzie stwarza lepsze warunki dla rozwoju i funkcjonowania dziecka niż atmosfera w rodzinie, której codziennością są kłótnie i awantury. Rozwód może być więc dobrym rozwiązaniem, jeżeli jest jedynym sposobem odizolowania dziecka od ostrych, źle rozwiązywanych konfliktów (za: Sendyk 2001, s. 55).

Szczególną kategorią rodzin niepełnych są rodziny samotnych, niezamężnych matek z dziećmi. Przyczyny takich urodzeń są zróżnicowane. Mogą stanowić przypadek losowy bądź też być konsekwencją świadomej, niezależnej decyzji kobiety o urodzeniu dziecka, pomimo braku trwałych relacji z ojcem dziecka. Oczywiście sytuacja rodzin samotnych matek z wyboru jest zdecydowanie korzystniejsza (są to kobiety posiadające wyższy poziom wykształcenia, kwalifikacji zawodowych, niezależne materialnie), jednak w każdym przypadku poważny problem stanowi brak ojca, a więc wzoru osobowego mężczyzny, który nie oddziałuje nawet jako symbol. Dziecko pozbawione jest więc tych specyficznych oddziaływań ojca, które są odmienne od oddziaływań matki.

Ostatnim typem są rodziny niepełne czasowo, których najczęstszą przyczyną powstania jest współcześnie wyjazd jednego z rodziców do pracy poza granice kraju. Czasowa niepełność zmienia sposób funkcjonowania rodziny i układ więzi rodzinnych. Dzieci mogą w pewnym stopniu uwzględniać wymagania i autorytet nieobecnego rodzica, jednak nie uczestniczy on w życiu codziennym rodziny i w związku z tym postępuje ograniczanie jego wpływu w różnych sferach życia. Ponadto, po powrocie rodzica system rodzinny nie powraca do stanu sprzed wyjazdu, a pewne problemy przystosowawcze może mieć zarówno powracający rodzic, jak i pozostali członkowie rodziny.

Sytuacja rodzin niepełnych jest zatem dość zróżnicowana, niemniej w przekonaniu Aleksandry Szymanowskiej (2000, s. 59) istnieje wiele cech

wspólnych, które ujawniają się w mniejszym lub większym stopniu, niezależnie od kategorii rodziny niepełnej.

Do cech tych należy zaliczyć trudniejszą niż w rodzinach pełnych sytuację materialną, ponieważ praca zawodowa jednego rodzica i ewentualnie alimenty lub renta rodzinna, nie zawsze umożliwiają zaspokojenie podstawowych potrzeb członków rodziny. Dla samotnych rodziców problem stanowić może także zapewnienie dzieciom dostatecznej opieki, samodzielne podejmowanie wszelkich decyzji oraz brak wsparcia psychicznego drugiego rodzica, co prowadzi do przeciążenia obowiązkami, a w niektórych przypadkach nawet załamania realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczych (Sendyk 2001, s. 53).

Dysfunkcjonalność rodzin niepełnych wynika jednak przede wszystkim z pozbawienia lub poważnego ograniczenia kontaktów dziecka z drugim rodzicem (nieżyjącym lub mieszkającym poza rodziną). Dziecko nie doświadcza wówczas miłości obojga rodziców, a brak wzorca ojca lub matki utrudnia prawidłowe funkcjonowanie w roli związanej z płcią (Szymanowska 2000, s. 61).

W badaniach młodzieży gimnazjalnej województwa lubuskiego przeprowadzonych w 2011 roku w trzech typach powiatów (o najwyższym bezrobociu, najniższym jego wskaźniku oraz w powiatach grodzkich – Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra) uzyskano dane, według których w rodzinach o zmienionej strukturze wewnętrznej wychowuje się 16,2% uczniów gimnazjum. Zdecydowanie częściej są to jednak rodziny samotnych matek (14,0%) niż rodziny samotnych ojców (2,2%). Analiza danych z uwzględnieniem typu powiatu pozwoliła ustalić, że najwięcej rodzin niepełnych funkcjonuje w powiatach grodzkich (Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra). Wskaźnik rodzin samotnych matek wynosi 16,6%, podczas gdy w powiatach dwu pozostałych typów odsetek ten wynosi: 12,8% i 12,7%. Natomiast w rodzinach samotnych ojców wychowuje się 2,9% uczniów, podczas gdy w powiatach dwu pozostałych typów odsetek ten wynosi: 1,9% i 1,8%. Nie odnotowano więc różnic w strukturze rodzin uczniów w powiatach o najniższym i najwyższym bezrobociu, nieco odmienna natomiast okazała się struktura rodzin w powiatach grodzkich.

W życiu każdej rodziny zdarzają się trudności, z którymi przychodzi się jej członkom zmierzyć. Oczywiście rodziny mają różne umiejętności radzenia sobie z nimi i różnie mogą być też problemy te przez młodzież postrzegane. Powszechne jest jednak przekonanie, że rodziny o zmienionej strukturze w większym stopniu narażone są na przeżywanie trudności niż rodziny pełne. Dane dotyczące trosk rodziny w ostatnim czasie w percepcji badanej młodzieży gimnazjalnej prezentuje tabela 1.

Tabela 1

Główne troski rodziny w percepcji uczniów z rodzin pełnych i rodzin o zmienionej strukturze

Główne troski rodziny	Rodziny o zmienionej strukturze – dane w %	Rodziny pełne – dane w %	Chi ² p<0,05
Brak pracy dla jednego z rodziców	20,1	16,1	chi ² =4,174; df=1
Niskie zarobki rodziców/rodzica	27,7	19,2	chi ² =16,328; df=1
Brak pieniędzy na podst. potrzeby rodziny	5,2	2,1	chi ² =13,490; df=1
Zadłużenie, konieczność spłaty kredytów	20,3	14,7	chi ² =8,713; df=1
Zła sytuacja mieszkaniowa	9,1	3,0	chi ² =34,021; df=1
Problem z częstym spożywaniem alkoholu	10,2	4,8	chi ² =19,484; df=1
Konflikty w rodzinie	30,5	14,0	chi ² =70,674; df=1
Rodzice bardzo dużo pracują	38,8	41,7	–
Prawie nigdy nie spędzamy wspólnie czasu wolnego	16,3	11,5	chi ² =7,808; df=1
Opieka nad osobą chorą albo niepełnosprawną	7,9	7,0	–
W ostatnim czasie nie ma w mojej rodzinie żadnych trosk	19,9%	36,0%	chi ² =42,272; df=1

Istnieje wyraźny związek pomiędzy problemami dostrzeganymi w rodzinie a jej strukturą. Prawie wszystkich trudności, związanych zarówno ze sferą bytu materialnego, jak i sferą wzajemnych relacji istotnie częściej doświadczają uczniowie z rodzin innych niż pełna. Przede wszystkim w rodzinach tych rodzice częściej pozostają bez pracy – co piąty badany (20,1%) dostrzega problem bezrobocia w swojej rodzinie (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 16,1%). Pozostawanie rodzica bez pracy, zwłaszcza długotrwałe, znacząco zmienia sposób funkcjonowania rodziny w różnych płaszczyznach. Niejednokrotnie dochodzi więc nie tylko do drastycznego obniżenia poziomu życia, ale także do zmiany w stosunkach rodzinnych: wzrasta częstotliwość konfliktów, następuje obniżenie autorytetu niepracującego rodzica u dorastających dzieci, co najczęściej prowadzi do osłabienia więzi. U rodziców pozostających bez pracy nierzadko obniża się także zaangażowanie w oddziaływanie wychowawcze wobec dzieci i zainteresowanie ich sprawami.

Liczna grupa gimnazjalistów z rodzin o zmienionej strukturze wewnętrznej doświadcza pewnych niedostatków w sferze materialnej: aż 27,7% badanych uznaje za problem niskie zarobki rodziców (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 19,2%), co piąty gimnazjalista z rodziny niepełnej (20,3%) wskazuje na zadłużenie i konieczność spłaty kredytów (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 14,7%). Jednocześnie, tylko 5,2% uczniów odczuwa brak pieniędzy na zaspokajanie najbardziej podstawowych potrzeb (jest to jednak dwuipółkrotnie częściej niż w rodzinach pełnych, w których wskaźnik ten wynosi 2,1%). Rodziny o zmienionej strukturze wewnętrznej odczuwają także konsekwencje złej sytuacji mieszkaniowej – 9,1% (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 3,0%). Sytuacja materialna nie jest co prawda jednoznacznym wskaźnikiem funkcjonowania rodziny, jednak trudności te mają swoje konsekwencje w innych sferach życia, np. sposobach spędzania czasu wolnego, uczestnictwa w kulturze. Ponadto, degradacja materialna może powodować powstanie licznych konfliktów, stanowiących bezpośrednio przyczyny zaburzenia bezpieczeństwa i osłabienia więzi. Trudności ekonomiczne mogą więc stanowić czynnik destabilizujący rodzinę.

Rodziny przeżywają jednak nie tylko trudności ekonomiczne. Prawie jedna trzecia badanych z rodzin o zmienionej strukturze (30,5%) dostrzega konflikty w rodzinie. W rodzinach pełnych zdarzają się one dwukrotnie rzadziej (14%). Problemem częściej dostrzeganym przez uczniów z rodzin innych niż pełna jest także brak wspólnie spędzanego czasu wolnego (16,3%; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 11,5%). Ponadto, 10,2% badanych z tych struktur przyznaje, że w ich rodzinie istnieje problem alkoholowy (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 4,8%). Powszechne jest przekonanie

nie, że rodzina z problemem alkoholowym funkcjonuje w sposób odmienny. Wszyscy członkowie rodziny skoncentrowani są na alkoholu i pijącym członku rodziny. To nad nim, a nie dziećmi, roztaczany jest „parasol ochronny”. Taka sytuacja nie daje szans na zaspokojenie psychicznych potrzeb dziecka.

Niektóre rodziny zmagają się także z koniecznością zapewnienia opieki osobie chorej lub niepełnosprawnej; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 7,0%, natomiast w rodzinach o innej strukturze 7,9%.

Jedynym problemem nieznacznie rzadziej dostrzeganym przez uczniów z rodzin niepełnych jest duże obciążenie rodziców pracą zawodową – 38,8% (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 41,7%). Jednocześnie należy podkreślić, że tylko jedna piąta badanych (19,9%) z rodzin o zmienionej strukturze uznała, że w ich rodzinach nie ma w ostatnim czasie większych trosk. Znacznie częściej tej pozytywnej oceny dokonywali uczniowie z rodzin pełnych (36%).

Poważną barierą w prawidłowym funkcjonowaniu rodziny jest stosowanie przemocy wobec osób, które nie są w stanie się jej przeciwstawić. Najczęściej tymi bezbronnymi osobami są dzieci. W tabeli 2 zaprezentowano dane dotyczące zachowań przemocowych rodziców, rozumianych jako wszelkie nieprzypadkowe zachowania, które są niezgodne z istniejącymi standardami i normami postępowania z dzieckiem (w tym sprzeczne z uznawanymi normami moralnymi), powodujące fizyczne i/lub psychiczne szkody lub stanowiące zagrożenie w rozwoju. To także powstrzymywanie się od zachowań, uznawanych za pożądane i konieczne w dobrej relacji rodzic-dziecko (za: Jarosz 2001, s. 59). Wśród zachowań tych najczęściej wymienia się: przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną i zaniedbanie.

Analiza danych z uwzględnieniem struktury rodziny pozwala stwierdzić, że wielu zachowań przemocowych rodziców częściej doświadczają uczniowie wychowujący się w strukturach innych niż rodzina pełna, w większości jednak nie są to różnice istotne statystycznie. Różnice znaczące odnotowujemy w przypadku awantur, będących przyczyną interwencji policji, do których w rodzinach niepełnych dochodzi trzykrotnie częściej (10,6%) niż w pełnych (3,5%) oraz bicia, także znacznie częstszego w strukturach innych niż rodzina pełna (9,1%; w drugiej podgrupie wskaźnik ten wynosi 6,3%). Mniej znaczące różnice dotyczą: formułowania przez rodziców komunikatów obniżających poczucie wartości dziecka (16,9%; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 14%), spoliczkowania (7,1%; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 5,4%), poniżających kar w postaci zakazu snu lub jedzenia (1,6%; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 1,1%) oraz przemocy seksualnej (1,3%; w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 0,5%). Tylko w zakresie przejawów „stosowanie obraźliwych słów” i „krzyk” badani z obu grup

Tabela 2

Zachowania przemocowe rodziców w percepcji uczniów z rodzin pełnych i rodzin o zmienionej strukturze

Czy w ciągu ostatniego miesiąca	Rodziny o zmienionej strukturze – dane w %	Rodziny pełne – dane w %	Chi ² p<0,05
Twoi rodzice krzyczeli na Ciebie	74,3	74,0	–
Usłyszałeś od rodziców obraźliwe słowa	32,5	32,7	–
Rodzice mówili, że jesteś nic nie warty i nic z Ciebie nie będzie	16,9	14,0	–
Zostałeś spoliczkowany przez rodziców	7,1	5,4	–
Zostałeś zbity przez rodziców	9,1	6,1	chi ² =5,176; df=1
Rodzice zabraniali Ci za karę jedzenia lub spania	1,6	1,1	–
Zdarzyło się, że ktoś z rodziny stosował wobec Ciebie tzw. zły dotyk	1,3	0,5	–
Zdarzyła się interwencja policji z powodu kłótni czy awantur	10,6	3,5	chi ² =50,364; df=1

uzyskali niemal identyczne wyniki. Jednocześnie wskaźniki tych zachowań należy uznać za bardzo wysokie (krzyk odpowiednio: 74,3% i 74%; obrażanie odpowiednio: 32,5% i 32,7%). Prawdopodobnie w świadomości społecznej ciągle funkcjonuje wyłącznie przemoc fizyczna. Degradacja słowna natomiast w przekonaniu wielu rodziców nie stanowi formy przemocy, raczej rozumiana jest jako swoista metoda wychowawcza lub sposób rozwiązywania konfliktów i w związku z tym stosowana tak powszechnie. Dostarcza ona jednak dziecku bolesnych przeżyć, które prowadzą do obniżenia poczucia własnej wartości, a także osłabienia więzi emocjonalnej w rodzinie. Te raniące doświadczenia rodzinne pozostawiają ślady, często na całe życie.

Stosowanie przez rodziców przemocy powoduje, że wielu nastolatków ma złe samopoczucie w domu. Przyznała się do niego aż jedna czwarta (24,9%) młodzieży z rodzin niepełnych (w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 15,2%). Część badanych przeżywa w domu także strach i obawy. Na pytanie „Czy w ostatnim czasie bałeś się swoich rodziców?” 13,2% uczniów z rodzin o strukturze innej niż pełna i 9,2% badanych z rodzin pełnych odpowiedziało twierdząco. Czasem te obawy są tak silne, że doprowadzają do ucieczki z domu. W ostatnim czasie zdecydowało się na nią 4,9% gimnazjalistów z rodzin o zmienionej strukturze i 1,4% uczniów z rodzin pełnych.

Zmieniona struktura rodziny, towarzyszące jej problemy i stosowanie różnych form przemocy stanowią czynnik sprzyjający kształtowaniu się samotności emocjonalnej (nazywanej również osamotnieniem) dorastających dzieci w rodzinie. W przekonaniu Jadwigi Izdebskiej (2008, s. 29) jest ono: „1) subiektywnym doświadczeniem; 2) nieprzyjemnym, stresującym, bolesnym, ale również groźnym dla życia, rozwoju, edukacji dziecka przeżyciem; 3) skutkiem czynników zewnętrznych związanych z nieprawidłowymi relacjami – stosunkami między dzieckiem a innymi osobami, zwłaszcza bliskimi mu”.

Jak podaje Mirosława Gawęcka (2005, s. 110-112) dzieci przeżywające osamotnienie przede wszystkim odczuwają, że rodzice są dla nich oschli uczuciowo, nie okazują im uczuć i często traktują miłość w kategoriach warunkowych. Bywa, że stosują surową dyscyplinę, kary fizyczne i degradację słowną. Cechuje ich też brak zaufania do dzieci oraz nieumiejętność prowadzenia z nimi rozmowy.

Wyniki badań młodzieży gimnazjalnej województwa lubuskiego wykazały, że w rodzinach o strukturze innej niż pełna co czarty (24,4%) gimnazjalista doświadcza osamotnienia. W rodzinach pełnych wskaźnik ten jest niższy i wynosi 20,1%.

Należy podkreślić, że osamotnienie młodego człowieka w rodzinie może generować osamotnienie także poza rodziną, gdyż zmniejsza jego szanse na

rozwięnięcie pozytywnych relacji z osobami z dalszych kręgow społecznych (Sendyk 2001, s. 220-221). Ponadto, nie stanowi ono jedynie aktualnej trudności, ale może prowadzić do poważnych problemów osobistych i w relacjach z innymi ludźmi także w przyszłości.

Ta skomplikowana sytuacja rodzinna i towarzyszące jej problemy powodują, że uczniowie z rodzin o zmienionej strukturze wewnętrznej częściej doświadczają obniżonego samopoczucia, trudności w szkole, a także przejawiają nieakceptowane zachowania. Potwierdzają to wyniki badań lubuskich gimnazjalistów, w których ustalono m.in., że uczniowie z rodzin innych niż pełna częściej doświadczają obniżonego nastroju w postaci depresyjności: nasilonej depresji doświadczają 8,9% badanych, podczas gdy w rodzinach pełnych wskaźnik ten wynosi 6,1% (Turska 2012, s. 230). Wychowanie w takiej rodzinie nie sprzyja także nauce szkolnej i osiągnięciu przez uczniów ocen dobrych (22,6%, w rodzinach pełnych – 34,6%) i bardzo dobrych (7,3%; w rodzinach pełnych 9,7%), naraża z kolei na uzyskiwanie ocen miernych (24,8%; w rodzinach pełnych – 16,4%). Uczniowie z tej grupy mają również skromniejsze plany edukacyjne, w związku z czym rzadziej planują dalszą edukację w liceum ogólnokształcącym (37,8%; w rodzinach pełnych – 46,8%) (Lipińska-Lokś 2012, s. 196, 209). Ponadto, w gronie nastolatków z rodzin innych niż pełna aż 37,8% pali papierosy (w rodzinach pełnych – 23,6%), 62,3% badanych przyznało się do wagarowania (w rodzinach pełnych – 49,4%), a 34,2% uczniów dokonywało aktów wandalizmu (w rodzinach pełnych – 24,8%). Wymienione zachowania aspołeczne są więc zdecydowanie częściej podejmowane przez uczniów z rodzin o strukturze innej niż pełna (Miłkowska 2012, s. 302, 306, 307).

Zaburzenie struktury wewnętrznej rodziny należy zatem uznać za swoisty czynnik ryzyka. Bez względu bowiem na powód dezorganizacji strukturalnej, zawsze rodzi ona odmienne niż w rodzinach pełnych warunki życia dorastającego dziecka, narażając je częściej na przeżywanie trudności w różnych sferach funkcjonowania. Tym samym zmniejszają się szanse młodego człowieka na w pełni dojrzałe, niezależne i aktywne życie w przyszłości.

Literatura

- DANILEWICZ W., IZDEBSKA J., KRZESIŃSKA-ŻACH B. (1995), *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Trans Humana, Białystok.
- GAWĘCKA M. (2005), *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Wydawnictwo MADO, Toruń.

- IZDEBSKA J. (2008), Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie, [w:] Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – Teraźniejszość – Przyszłość, red. E. Jundziłł, R. Pawłowska, Wydawnictwo „Harmonia”, Gdańsk.
- JAROSZ E. (2001), Dom, który krzywdzi, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- KOZDROWICZ E. (1989), Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej, Wydawnictwo UW, Warszawa.
- LIPIŃSKA-LOKŚ J. (2012), Sytuacja szkolna i plany edukacyjne oraz zawodowe lubuskiej młodzieży gimnazjalnej, [w:] Lubuszanie 2012. Diagnoza stanu. Raport z badań, red. G. Miłkowska, Z. Wołk, Wydawnictwo PRINTPAP, Zielona Góra.
- MIŁKOWSKA G. (2011), Rola badań nad młodym pokoleniem województwa lubuskiego, [w:] Życie Lubuszan. Współczesność i perspektywy, red. B. Burda, Media Consulting Agency, Zielona Góra.
- (2012), Zachowania społeczne i ryzyko uzależnień od mediów, [w:] Lubuszanie 2012. Diagnoza stanu. Raport z badań, Wydawnictwo PRINTPAP, Zielona Góra.
- SENDYK M. (2001), Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków.
- SZYMANOWSKA A. (2000), Dziecko w rodzinie niepełnej, [w:] Rodzice i dzieci – psychologiczny obraz sytuacji problemowych, red. E. Milewska, A. Szymanowska, CMPPP, Warszawa.
- TURSKA E. (2012), Sytuacja osobista lubuskich gimnazjalistów. Indywidualne obszary ryzyka wykluczenia społecznego, [w:] Lubuszanie 2012. Diagnoza stanu. Raport z badań, Wydawnictwo PRINTPAP, Zielona Góra.

Marzena Sendyk
Renata Małgorzata Ilnicka

**FAMILY WITH THE MODIFIED INTERNAL STRUCTURE
AS THE SOURCE OF SOCIAL EXCLUSION OF THE YOUTH**

Abstract

A family with the modified internal structure creates different life conditions for an adolescent from the conditions in full families. The research run on the junior high school students proves that the families suffer from difficulties more often - the difficulties connected both with the sphere of material existence and the sphere of mutual relationships. The students from incomplete families more frequently experience violent behaviour from parents and more often suffer from loneliness. Such a complicated family situation and accompanying problems cause the students more exposed to depression, difficulties at school and anti-social behaviour.